

NUME DE FAMILIE PROVENITE DE LA DENUMIRI DE FUNCȚII ȘI GRADE MILITARE: INTERCONEXIUNI ȘI INTERFERENȚE

INGA DRUȚĂ

Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău

Surnames originating in military ranks: Interferences and trends

Abstract: The vast Romanian anthroponymic inventory consists of surnames that belong to different categories, depending on the means of their formation and origin. This study deals with a specific category of Romanian surnames that are derived from appellatives designating military ranks. The research will take into consideration the historic conditions in which these names emerged, the influences they underwent and the cultural interferences inherent to the formation process of the names. It will especially refer to the region of Bessarabia. Moreover, it will investigate whether (and to what extent) the appellatives that constitute the basis of the analysed names are used in the current vocabulary of the Romanian language or fell out of use.

Keywords: onomastics, surnames, military ranks, cultural interferences.

Vastul inventar antroponimic românesc cuprinde nume de familie încadrabile în diverse categorii, în funcție de modul de formare și de originea acestora. În cercetarea noastră vom lua în discuție o categorie specifică a numelor de familie românești, provenite de la apelative desemnând funcții și grade militare. Cercetarea va ține seama de condițiile istorice în care au luat naștere aceste nume, de influențele suportate, de interferențele culturale inerente procesului de formare a numelor etc. și se va referi în special la spațiul basarabean. Se va urmări și faptul dacă apelativele care au stat la baza numelor analizate circulă în lexicul actual al limbii române sau au ieșit din uz.

Numele de familie AGA provine de la apelativul *agă* [din tc. *aga*]. Este atestat în Muntenia începând cu anul 1620, în locul celui care înainte se numea *căpitan de vânători*. Ulterior, a fost șef al *agiei* (organ administrativ-militar în secolele XVIII-XIX în Țara Românească și în Moldova, în atribuțiile căruia intra paza ordinii publice în reședințele domnești):

Un *agă* priveghează străjile Iașilor. La porunca lui stau seimenii de scuteală, care slujesc fără leafă pentru slobozenia de dări. El judecă pricinile mai mici ale târgoveților din Iași. Dacă dă de vreun om desfrânat sau beat pe uliță, îl pedepsește oriunde s-ar afla; și mai are de împlinit aproape aceleași trebi pe care le are de făcut la turci aga ienicerilor (Cantemir 2003: 118).

În oastea lui Mihai Viteazul, *aga* era comandantul lefegiilor, comandant al oștenilor pedestri (dorobanții, scutelnicii), apoi al doilea comandant al oștirii în Muntenia sau hatman în Moldova. Acest termen dispare pe la mijlocul secolului al XIX-lea. În *Letopisețul* lui Grigore Ureche, *aga* desemnează un grad militar din armata otomană: „iară doamna au fostu după un *agă* turcu până la moartea sa” (Ureche 1997: 151). În prezent, termenul nu mai funcționează în cadrul terminologiei militare, fiind înlocuit, din secolul al XIX-lea,

de lexemul *colonel*, dar este un nume de familie frecvent. În Republica Moldova sunt atestate 503 persoane cu numele de familie *Aga* (statistici oficiale preluate de pe site-ul guvernamental <http://www.mtic.gov.md>).

Numele *ARMAȘ* (var. *ARMAȘU*) își are originea în substantivul *armaș* [*armă* + *-aș*]. Pe timp de pace, armașul (în Țara Românească și în Moldova, sec. XV-XIX) era mare dregător, însărcinat cu supravegherea aplicării pedepselor stabilite de domnie, cu anchetele penale și criminale, cu paza temnițelor, cu executarea hotărârilor privind pedeapsa capitală, cu asigurarea ordinii publice (Ureche 1997: 32). Totodată, răspundea de muzica de la curte și avea grijă și de apropiații domnitorului. Pe timp de război, armașul slujea ca soldat sau era maestru de artilerie în Țara Românească, dregător domnesc a cărui funcție era de a comanda artileria (Georgescu 1997: 110). Termenul este frecvent în cronică: „Și au dzis armașului de i-au luat gârbaciul și au pus de i-au dat 300 de toiege” (Costin 2001: 87); „Și i-au și făcut boier, *armaș* mare, pre *Purece*” (Neculce 2001: 17) ș.a.

În limba română contemporană, *armaș* funcționează numai ca antroponim: *Armaș*, *Armașu*, *Armașul*. În Republica Moldova, în Registrul de evidență a persoanelor figurează 876 de persoane cu numele *Armaș* și 245 cu numele *Armașu*.

Numele de familie *ARNĂUT(U)* are la bază termenul *arnăut* [din tc. *arnavud*], care desemna un „soldat mercenar (de origine albaneză) angajat în garda domnească din țările române” sau „servitor înarmat, angajat de boieri mai ales pentru paza personală”. În Republica Moldova figurează 218 persoane cu numele *ARNĂUTU*, 415 cu numele *ARNĂUT*, 3715 cu numele *ARNAUT*, 103 cu numele *ARNAUTU* și 44 cu forma rusificată *ARNAUTOV*.

Numele de familie *BEȘLIU*, *BEȘLEAGĂ*, *BEȘLEA* provin de la apelativul *beșliu* [din tc. *beșli*] cu sensul „soldat (turc) de cavalerie în armata otomană, însărcinat cu misiunea de curier împărătesc sau aflat în trupele de jandarmi”. Începând cu secolul al XVI-lea, avea sensul (reg.; la pl.) „cavalerie (unitate formată din 200 de soldați) înființată de Mihai Viteazul”. Acest titlu funcționa în Moldova și în Țara Românească și apărea mai ales cu referire la armata turcească, dar era valabil și pentru armata celor două state românești (DLRLV 1987: 71). Atestări documentare: „Și așa fără veste au năpustit într-înșii pre *beșliii* lui...” (Cantacuzino 1997: 142); „Iar *beșliii* sunt tătari sau turci, pe care domnul îi ține ca să stăvilească împilările oștilor turcești...” (Cantemir 2003: 127); „Și au strâns turci mulți, unii saragele, alții delii, alții *beșlii*, alții *siimeni*” (Cantacuzino 1997: 205). *Beșliu* apare și în componența unui cuvânt compus: *beșleagă* [din tc. *beșli-aga*], atestat ca antroponim încă în secolul al XVII-lea: „Și pusesă trei steaguri de lefecii moldoveni, anume *Beșlaga* și *Vicol* și *Tatul*” (Neculce 2001: 99).

În prezent, substantivul *beșliu* a ieșit din uz, dar circulă ca antroponim. În Republica Moldova 1377 de persoane poartă numele de familie *BEȘLIU*, o persoană – *BEȘLEA*, iar 308 – *BEȘLEAGĂ*. Se atestă și forme alterate: *BEȘLEAGA* (1062 de persoane), *BEȘLIAGA* (4 persoane), explicabile uneori prin transcrierea defectuoasă a actelor deținute de basarabeni alcătuite în limba rusă în perioada sovietică.

Numele *CĂLĂRAȘU* funcționează și ca toponim: *Călărași* (localitate în Republica Moldova și în România) [din *călare/călări* + *-aș*]. Provine de la apelativul *călăraș* „ostaș de cavalerie”, desemnând la plural un corp de cavaleriști. Atestări: „Umplându-se de inimă rea, strânse puținei *călărași* și pedestrași...” (Cantacuzino 1997: 172); „nu le pute strica nemică

călărășii moldoveni, ca să-i scoată” (Neculce 2001: 254); „Și s-au prilejit de venirea atuncea și din ținuturi din gios niște steaguri de *călărăși...*” (Costin 2001: 50). În Republica Moldova numele de familie *CĂLĂRAȘU* este purtat de 42 de persoane. Se atestă și forme alterate, datorate condițiilor istorice menționate mai sus: *CALARAȘU* (10 persoane), *CĂLĂRAȘ* (42 de persoane), *CALARĂȘ* (1113 persoane).

Numele de familie *CĂPITAN* își are originea în substantivul *căpitan*, care, în Evul Mediu, desemna o persoană care comanda o oștire sau o parte a acesteia. Avea și sensul de „căpetenie de haiduci” [din it. *capitano*]. A fost atestat în mai multe surse: „pe mulți din căpetenii, *căpitani*, hotnogi, prinzându-i, i-au spândzurat și pe unii i-au înțepat” (Neculce 2001: 43); „*Căpitanul* de dărăbani este pus peste dărăbani...” (Cantemir 2003: 119); „s-au sculat cu toată casa lui și cu câțva căpetenii, ales *căpitanii* lui cei credzuți. Mârze, Ghițe și Race...” (Costin 2001: 42) ș.a.

În terminologia militară modernă, termenul *căpitan* are sensul „ofițer cu grad superior aceluia de locotenent-major și inferior celui de maior”. Totodată, desemnează și un „ofițer de marină care comandă o navă militară, comercială ori un port”. În Republica Moldova, se atestă numele de familie *CĂPITAN* (3 persoane), însă figurează și formele alterate *CAPITAN* (78 de persoane) și *CAPITANU* (4 persoane).

CĂTANĂ este un antroponim provenind de la substantivul *cătană* [din magh. *katona*], care denumea, în trecut, un soldat, ostaș, recrut. În Țara Românească și în Moldova (în Evul Mediu) desemna un soldat mercenar în cadrul oștii permanente (venit din Transilvania).

În prezent, termenul circulă ca regionalism, care denumește un ostaș și este utilizat ca nume de familie. În Republica Moldova 534 de persoane poartă numele *CĂTANĂ*, 781 *CATANĂ*, 1498 *CATAN*, 8 *COTAN*.

Antroponimul *CHIHAI* provine de la termenul *chehaiá* (var.: *chihaie*, *cheháie*) [din tc. *kehaya*], care denumea, în Moldova și în Țara Românească, funcția de intendent al vizirului sau al unui pașă. În Moldova însemna și „comandant al unei grupe de ostași”. Apare în cronici: „Să ieie de tot polcovnicul câte o sută de ruble [...] și de *chihai* și de steaguri câte zece...” (Neculce 2001: 271); „iară *chehaia* lui au plătit acele fapte cu capul” (Costin 2001: 221).

Cuvântul s-a menținut în uz cu sensul regional „șef al pădurarilor” și ca antroponim. În Republica Moldova există 1772 de locuitori cu numele de familie *CHIHAI* și 121 cu numele *CHIHAI*A. Am atestat și formele alterate *TIHAI* (22 de persoane), *TIHAI*A (41 de persoane).

Numele de familie *DARABAN*, *DĂRĂBAN* (var. *DĂRĂBANU*) și *DOROBANȚ(U)* își au originea în termenul militar *dorobanț* (var. *daraban*, *darabant*, *dărăban*) [din germ. *Trabant*, magh. *darabant*]. În Transilvania, dărăbanul era un ostaș pedestru mercenar. În Moldova și în Țara Românească, în cursul secolelor al XV-lea și al XVI-lea, denumea un soldat pedestru. Mai târziu cuvântul a evoluat formal în *dărăbanț*, apoi *dorobanț* (Georgescu 1997: 210). Unele atestări: „să margă și cu Brahă, căpitan de *dărăbani*” (Neculce 2001: 228); „au strânsu (Tomșea-vodă) *dărăbanii*, carii tot pe un cuvântu era cu ceilalți slujitori” (Costin 2001: 50); „Și-și lepăda hainele lor cele *dărăbănțești* și să îmbrăca în fărfețe calicești; și să jura că n-au fost *dorobanți*” (Cantacuzino 1997: 197); „fără *dărăbanții* de țară și călări de ai noștri moldoveni...” (Costin 2001: 116).

În prezent, termenul *dorobanț* se menține în unele graiuri populare cu sensul „unitate de măsură a băuturilor spirtoase egală cu 50 de ml” și ca antroponim. În Republica Moldova există 647 de persoane cu numele de familie *DARABAN*, 4 cu numele *DĂRĂBAN*, 7 cu numele *DĂRĂBANU*, 6 cu numele *DOROBAN* și o singură persoană cu numele *DOROBANȚU*.

Termenul *dragon* [fr. *dragon*, pătruns prin filieră poloneză] a dat naștere unei serii de antroponime: *DRAGAN*, *DRĂGAN*, *DRĂGANU*, *DRAGUN*, *DRĂGĂNEL*, *DRĂGĂNESCU*, *ZDRAGON*. În perioada feudală, termenul *dragon* desemna un soldat de cavalerie, care, dacă era nevoie, descăleca pentru a lupta. Ulterior, a făcut parte din trupele de cavalerie ușoară, fiind înzestrat cu carabină și sabie. Primul regiment de dragoni a fost înființat în 1645. După anul 1784, dragonii au fost integrați în trupele de cavalerie. Acestora li se mai spunea *draguni* sau *drăgani* (Georgescu 1997: 267).

În textele vechi atestăm mai multe forme ale termenului în discuție: „au trimis pre un polcovnic, anume Chigheciu, cu vro 300 de moldoveni și un căpitan cu vro 200 de *draguni*...” (Neculce 2001: 210); „În Cameniță era numai vro 600 de *drăgani*...” (Neculce 2001: 46).

Astăzi, termenul *dragon* circulă în limba română literară cu alte semnificații decât cele medievale. În calitate de antroponim, este destul de frecvent în Republica Moldova, în diverse variante: *DRĂGAN* (244 de persoane), *DRĂGANU* (32 de persoane), *DRAGAN* (2830 de persoane), *DRĂGĂNEL* (100 de persoane), *DRAGUN* (15 persoane), *ZDRAGON* (43 de persoane). Credem că și formele *DARAGAN* (14 persoane) și *DOROGAN* (528 de persoane) provin de la același termen, *dragon*. Există și alte opinii privind originea numelui de familie *Dragan/Drăgan*, și anume că ar proveni de la numele slav (sârb, bulgar sau ceh) *Dragan*. Având însă în vedere așezarea geografică a Basarabiei și atestările documentare citate mai sus, considerăm că în spațiul din stânga Prutului etimologia menționată (< pol., fr. *dragon*) este mai plauzibilă.

Numele de familie *FUȘTAȘU* provine de la apelativul *fuștaș* [din *fuște* (lat. *fustis*) + *-aș*] „soldat înarmat cu fuște, care făcea parte din garda personală a domnitorilor; lăncier”. În vreme de pace, fuștașii păzeau ușile de la odăile femeilor și de la temnițele curții, unde erau închiși slujitorii care au comis greșeli neînsemnate. Fuștașii puneau în aplicare și pedepsele poruncite de domnitor. Când domnul ieșea de la curte, fuștașii îl însoțeau cu ghioage lungi în mână (Cantemir 2003: 129). *Fuște* era în trecut o suliță de lemn cu vârful de fier sau o bătă. Astăzi este ieșit din uz. În Republica Moldova sunt înregistrate 9 persoane cu numele *FUȘTAȘU* și 2 cu numele *FUSTAȘU*.

Numele de familie *IZBAȘ* își are originea în termenul *iuzbașă* [din tc. *yüzbaşı*: *yüz* „sută” și *başı* „conducător”] cu sensul „comandant peste o sută de ostași, care străjuiau poarta curții domnești”. Atestări documentare: „Că au chemat Costantin-vodă pre toți căpitanii de dorobanți și *iuzbașii* și ciaușii vâtași și cetașii, de s-au sfătuit cu dânșii...” (Cantacuzino 1997: 193); „Și era și un *izbașe*, om de curtea lui Vodă...” (Neculce 2001: 357).

Astăzi, termenul *iuzbașă* este ieșit din uz, funcționând numai ca antroponim. În Republica Moldova numele de familie *IZBAȘ* este purtat de 515 persoane.

Apelativul *paic* [din tc. *peyk*], cu semnificația „soldat în garda personală a sultanului sau a domnitorilor din Țările Române”, s-a menținut în limba română numai ca antroponim

și toponim. A fost atestat în cronică: „Sunt *paici* până la 100...” (Ureche 1997: 124); „au priceput îndată un *paicu* și au năvălit la scara lui Matei-vodă...” (Costin 2001: 168).

În Republica Moldova sunt înregistrate 48 de persoane cu numele *PAIC* și 94 cu numele *PAICU*. Există și satul *Paicul* în raionul Cahul.

Numele de familie *PUȘCAR* provine de la termenul *pușcar*, derivat de la *pușcă*, cu următoarele sensuri: „ostaș înarmat cu pușcă; artilerist, tunar, pușcaș; pușcaș din corpul de pază al pușcăriilor” ș.a.: „cu Toma vornicul den boieri, avându 80 de săimeni și *pușcari* de loc...” (Costin 2001: 173).

În Republica Moldova numele de familie *PUȘCAR* este purtat de 10 persoane, iar *PUȘCARU* de 3.

Tot de la substantivul *pușcă* a fost derivat apelativul *pușcaș*, care funcționează și ca antroponim. În spațiul din stânga Prutului există 1738 de persoane cu numele *PUȘCAȘ* și 883 cu numele *PUȘCAȘU*.

Derivatele lui *sâneța* – *sânețaș*, *sânețar* „ostaș înarmat cu sâneță” (armă de foc portabilă) – au ieșit din uz, dar circulă în calitate de antroponime. O atestare în cronică: „s-au cuvinit să să puie oameni *sinețași*” (Costin 2001: 154). În Republica Moldova există mai multe variante antroponomice provenite de la termenul în discuție: *SÎNIȚAR* (6 persoane), *SÎNIȚARU* (23 de persoane), *SINIȚAR* (2 persoane), *SINIȚARU* (77 de persoane).

Numele de familie *ROȘIOR(U)* își are originea în termenul *roșior* „ostaș din corpul de cavalerie în armata română”. În Republica Moldova 331 de persoane poartă numele *ROȘIOR* și 429 *ROȘIORU*.

De la apelativul *sotnic* „comandant al unei sotnii” (*sotnie* „unitate de cavalerie căzăcească, alcătuită din o sută de soldați”) [din rus., pol. *sotnik*] provine numele de familie *SOTNIC*. Exemple atestate în limba română veche: „Ș-au ales din capete dintre dâșșii, s-au pus giudecători și polcovnici și *sotnici*...” (Neculce 2001: 69); „Din căzaci au pierit și doi *sotnici* atuncea” (Costin 2001: 164); „Vasilie *sotnicul* n-au pierit, iară cai au omorât mulți în tabără” (Costin 2001: 73–74). Numele de familie *SOTNIC* este purtat, în Republica Moldova, de 209 persoane.

Numele de familie *STRELEȚ* își are originea în apelativul *streleț* „soldat care făcea parte dintr-un corp de vânători arcași din țările române” [din rus. *streleț*]. Atestări documentate: „Atuncea au ieșit și Mihai-vodă cu seimenii și cu *streleții*, adecă vânătorii...” (Neculce 2001: 269); „Deci *streleții* au început a-i bate rău cu sinețele” (Neculce 2001: 269); „mai lesne *strelețului* a nemeri o vrabie, decât pe un om călare cu arme” (Costin 2001: 176). Numele de familie *STRELEȚ* este atestat în Republica Moldova la 278 de persoane, iar varianta *STRILEȚ* la 9 persoane.

VARTA este un nume de familie provenind de la apelativul *vartă* „strajă, gardă” (var: *vardă*) [din germ. *Warte*, pol. *Warta*, magh. *varda*]. Este atestat în cronică: „Deci comandatul, vădzând așe, i-au dat pe toți pe mâna lui Dumitrașco-vodă cu sila, și i-au dus cu *vartă* pân la Harcov” (Neculce 2001: 240).

În Republica Moldova, 64 de persoane au numele de familie *VARTA*.

Apelativul *vitez* [din sl. *vitenzi*, magh. *vitez*] a dat naștere numelui de familie *VITEAZ(U)*. În Evul Mediu, în Țara Românească și în Moldova, *viteazul* era un luptător călare, înzăuat, care, distingându-se în lupte, se bucura de beneficii speciale din partea

domnului (devenind stăpân de pământ sau dregător în sfatul domnesc). Vitejii formau o categorie militară distinctă în oastea domnească. Atestări: „Că-l știe el ce viteaz bun este, c-au fostu cu dânsul la războiu” (Neculce 2001: 108). În Republica Moldova, în Registrul de evidență a persoanelor figurează 12 persoane cu numele de familie VITEAZ și 17 persoane cu numele VITEAZU. Menționăm că la originea acestui nume de familie ar putea fi și adjectivul *viteaz*, desemnând calitatea unei persoane, de aceea e greu să stabilim cu precizie în ce caz numele VITEAZ(U) provine de la denumirea funcției militare *viteaz* și în ce caz de la desemnarea calității umane de vitejie.

Termenul *porucic* [din rus. *porucik*] (var.: *porucinic/parucic*) este la originea numelor de familie PORUCIC, PORUCIUC și PORUȘNIC. În secolul al XIX-lea denumea funcția de locotenent. Prin generalizare, a ajuns să denumească un ofițer (rus). Lexemul a fost atestat și în cronică: „anume pre un *porucinic* Branil, să fie cap tuturor slujitorilor” (Neculce 2001: 271); „Apoi ghenăriul, vădzând că i-au prinsu mulți moscali tătarăi, și pe un *porucinic*” (Neculce 2001: 350); „Și cum au vădzut pre un *porușnic* moschicescu...” (Neculce 2001: 231). Numele de familie PORUȘNIC este purtat în spațiul din stânga Prutului de 9 persoane.

Termenii *militar*, *sergent*, *praporșcic*, *maior* și *polcovnic* au dat de asemenea naștere unor nume de familie. În Republica Moldova, există 42 de persoane cu numele MILITARU, 67 cu numele SERGENTU, 177 cu numele PRAPORȘCIC, 28 cu numele MAIOR, 17 cu numele MAIORU și o persoană cu numele POCOVCNICU (cu reducerea consoanei *l*).

În urma analizei categoriei numelor de familie provenite de la funcții și grade militare, se desprind unele concluzii.

1. Din punct de vedere etimologic, antroponimele ilustrează diverse realități istorice/influente lingvistice și culturale, provenind de la termeni de origine turcă, maghiară, slavă, poloneză, rusă și de la derivate pe teren românesc. Cronologia schimbărilor istorice se reflectă și în antroponimia românească, inclusiv în cea din stânga Prutului.

2. Unele apelative care au ieșit din uzul limbii române literare se mențin în prezent ca nume de familie sau supraviețuiesc ca elemente argotice (cf. *beșliu* „polițist”, *deliu* „incomod, cu pretenții”, *călăraș* „(iron.) bărbat viril”, *bașbuzuc* „persoană violentă; cuțitar de temut”, *daraban* „gardian” sau „polițist” ș.a.) (Volceanov 2007).

3. În inventarul antroponimic din spațiul basarabean se constată multiple interferențe. În virtutea condițiilor istorice, unele nume de familie au suferit alterări fonetice prin care se urmărea estomparea originii lor românești și încadrarea forțată în onomasticonul rusesc. După 1989, tot mai mulți români basarabeni întreprind demersuri în vederea restabilirii formelor corecte ale numelor pe care le poartă, însă acest proces va fi unul de durată, deoarece implică schimbări de mentalitate, mult efort și perseverență în confruntarea cu birocratismul inerent funcționarilor Serviciului de Stare Civilă.

Bibliografie

- Cantacuzino, C. 1997. *Istoria Țării Românești*. Chișinău: Litera.
- Cantemir, D. 2003. *Descrierea Moldovei*. Chișinău: Litera Internațional.
- Ciorănescu, Al. 2002. *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Saeculum I.O.
- Cosniceanu, M. 2010. *Nume de familie (din perspectivă istorică)*. Chișinău: Pontos.
- Costin, M. 2001. *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace*. Chișinău: Litera.
- DLRLV 1987 = *Dicționarul limbii române literare vechi*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Georgescu, H. 1996. *Dicționar enciclopedic militar (A-B)*. București: Editura Academiei de Înalte Studii Militare.
- Georgescu, H. 1997. *Dicționar enciclopedic militar (C-D)*. București: Editura Academiei de Înalte Studii Militare.
- Neculce, I. 2001. *Letopisețul Țării Moldovei*. Chișinău: Litera Internațional.
- Ureche, Gr. 1997. *Letopisețul Țării Moldovei*. Chișinău: Litera.
- Ursu, N.A. 1962. *Formarea terminologiei științifice românești*. București: Editura Științifică.
- Volceanov, G. 2007. *Dicționar de argou al limbii române*. București: Editura Niculescu.
- Registru Statistică. *Ministerul Tehnologiei Informației și comunicațiilor al Republicii Moldova*. <http://www.mtic.gov.md/WebStatistics/index.php?action=namesake&lang=md&lastname=&firstname=Pandora&submit.x=0&submit.y=0&submit=search> (accesat în perioada 5–16 septembrie 2011).